

Op de artikelen in dit tijdschrift berusten auteursrechten.

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen en illustraties is slechts toegestaan na voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie.

INHOUD

blz

- 1 J.P. van Rossum (1778-1856) en de doorstart van de Naarder Zanderij. Oude en nieuwe feiten bij de herdenking van zijn 150ste sterfdag, *Henk Schaftenaar*.
  - 18 De Russische borden van Zandbergen, *Ank Kooyman-van Rossum*.
  - 21 Over 'roosjens', 'bollenrasernie' en vlechtbanddecoraties. De oudste knopen uit de bodem van Naarden, *Olaf Langendorff*.
  - 27 Oude huisnamen terug op de kaart van de Vesting.
  - 31 Een wandeling met Jan Kroonenburg (1910-2005) naar Oud Valkeveen.
  - 38 De kerkhofmuur van Naarden op een waterverftekening van Cornelis Springer.
-

J.P. van Rossum (1778-1856) en de doorstart van de Naarder Zanderij

Oude en nieuwe feiten bij de herdenking van zijn 150ste sterfdag

Henk Schaftenaar

Het is 26 maart precies 150 jaar geleden dat Joannes Petrus van Rossum overleed. Op het huis Zandbergen blies hij zijn laatste adem uit en enige dagen later werd hij op het 'kerkhof' langs de Amersfoortsestraatweg begraven. Toen diep betreurd als mensenvriend, nu nog steeds memorabel door zijn activiteiten als exploitant van de Naarder Zanderij en de herinrichting van het gebied daar. Dat landschap liet hij op tekeningen vastleggen. De plaatjes voorzag hijzelf van teksten in dichtvorm en datzelfde deed hij met zijn bewogen levenswandel.

Met het op papier zetten van dat alles verzekerde Van Rossum zichzelf van aandacht en waardering tot lang na zijn dood. Die gekleurde informatie vormt ook de rode draad

in het onderstaande verhaal. Over zijn reilen en zeilen bij de doorstart van de Naarder Zanderij vonden we echter nieuwe gegevens. Die komen niet uit zijn eigen oeuvre, maar zijn afkomstig uit het archief van de militaire overheid. Ze laten zien hoe Van Rossum in zijn activiteiten kon volharden. In dit geval als exploitant van een illegale zanderij.

Joannes Petrus van Rossum (1778-1856), geschilderd door C.H. Hodges.

Jeanne Marie Louise van Hugues (1786-1843), de echtgenote van Van Rossum, geschilderd in miniatuur.

In suiker en op Valkeveen

Joannes Petrus van Rossum (roepnaam Jan) werd in 1778 in Amsterdam geboren in een domineesgezin. Hij doorliep de Latijnse school in Delft en leek voorbestemd om een geleerd ambt te gaan bekleden. Maar niets daarvan. Door de tijdsomstandigheden kwam hij in de leer bij een oom die notaris was. Dat werk werd door hem als vervelend ervaren, maar na een jaartje bood een ander familielid hem een baan aan in de suikerhandel. Zo werd hij - slechts drieëntwintig jaar oud - compagnon in het bedrijf van De Wit en verschoof zijn

Bles, het lievelingspaard van Van Rossum. Olieverfschilderij van Jan van Ravenswaaij.

Maria Elisabeth Hugues-van den Broek (1750-1801), de schoonmoeder van Van Rossum.

François Hugues (1739-1818), eigenaar van de buitenplaats Valkeveen en schoonvader van Van Rossum. Schilderij van Delaplace uit 1808.

werkkring naar de Amsterdamse beurs. In die tijd leerde hij Jeanne Marie Louise Hugues (1786-1843), de dochter van een Franse wijnkoper die op de buitenplaats Valkeveen woonde, kennen. Op 27 maart 1805 trouwde hij met haar. Het echtpaar ging wonen op de Herengracht in Amsterdam, maar de zomers werden grotendeels bij schoonvader op Valkeveen doorgebracht. Jenny, zijn vrouw, woonde daar dan permanent en Jan pendelde in het weekeinde te paard heen en weer tussen zijn gezin en de Amsterdamse beurs. Voor hem geen opgave, want hij was een geoefend ruiter en een verwoed paardenliefhebber.

Grondeigenaar

Zo raakte hij bekend met Naarden, waar hij in 1810 zijn eerste stukje grond kocht. Het geld voor die aankoop was afkomstig van de extraatjes (ploggeld) die hij op de beurs vergaarde en in eigen zak mocht steken. Het werd een perceel eikenhakhout in de Kelderkamp bij de Oostdijk achter het latere Nieuw Valkeveen. Apetrots was hij dat hij op 32-jarige leeftijd als grondeigenaar stond ingeschreven. De vreugde was echter van korte duur want de handel in suiker stagneerde. Toen in 1810 door de verscherpte decreten van het door Napoleon ingevoerde Continentaal Stelsel de suikerhandel helemaal stil kwam te liggen, moest Van Rossum omzien naar an-

der werk. Het werd de import van tabak. Hoe hij dat ondanks de invoerverboden klaarspeelde, is vooralsnog een raadsel. Zelf schreef hij: *‘Toen werd mij de gelegenheid gelukkig aan de hand gedaan, om eene belangrijke operatie op touw te zetten met de Fransche Regie, waarover ik na vele hinderpalen en discussiën een contract sloot tot het leveren van tabak uit Engeland’.*

In tabak

Voor het vervoer van de tabak kocht Van Rossum een brik, een zeilschip met twee vierkant getuigde masten. De eerste reis naar Engeland voer hij mee. Het stormde zo erg dat hijzelf aan de zeilen moest hangen. Toen het schip met een rijke lading op 20 juni 1812 voor Birchington ankerde, werd het door een Engelse kotter met daarop ene kapitein Mundell in beslag genomen. Ondanks zijn vrijpas werd zijn missie als illegaal beschouwd. Twintig dagen bracht hij tussen hoop en vrees door. Na veel gedoe werd zijn schip ‘de Jonge Zoon’ toch vrijgegeven. Op de terugreis herhaalde het drama zich. Op de rede van Texel werd hij opnieuw gearresteerd. Toen de douaniers hem nieuwsgierig vroegen naar de lading en hij vertelde dat het om tabak ging, was hun reactie: ‘Wie durft het te wagen? Contrabande van de eerste soort!’ Ondanks alle beloften die hem waren gedaan, bleken zijn papieren niet in orde. De audiëntie die hem daarop bij admiraal Verhuell in Den Helder werd vergund, kreeg geen positief vervolg. Evenals de Engelse autoriteiten was ook de Nederlandse admiraal in Franse dienst niet op de hoogte van Van Rossums tabaksmiszie en kon hij niets voor hem doen. Onder escorte van douaniers werd Van Rossum vervolgens naar de heren Cognard en Duterrage in Amsterdam gebracht. Zij hadden het hele zaakje met hem bekokstoofd en kennelijk zoveel invloed dat zij de juiste papieren uiteindelijk toch voor hem in orde konden laten maken.

Naar Parijs

Toen nog drie van die enerverende reizen volgden, leek het Van Rossum maar beter om zich, voor deze handel, in Parijs te gaan vestigen. Eind 1812 trok hij met vrouw, vier kinderen, van wie een nog aan de borst, en twee dienstboden naar de Franse hoofdstad. De weg naar Breda was slecht en gevaarlijk, schreef hij. Daarom werd zijn grote koets op het Landsjacht der Marine ingescheept. Maar het vroom zo hard dat het jacht op de Rode Vaart bij Zevenbergen in het ijs vastraakte. De koets moest ’s nachts in pikkedonker te midden van stijfbevoren weilanden van het schip worden gehesen. Zes paarden van de Posterij van Terheijden brachten het rijtuig vervolgens naar Breda. Na vijf dagen hobbelen met de koets bereikte het gezin tenslotte doodmoe Parijs, waar het een appartement in de Rue du Sentier bij de Boulevard Montmartre betrok. Over zijn lucratieve handel daar laat Van Rossum ons helaas in het ongewisse.

Het logement Zandbergen voor de verwoesting in 1813, geschilderd door Jan van Ravenswaaij naar een tekening van Jacob Bolten.

Aankoop buitenplaatsen

In 1814, na de val van het Franse keizerrijk, keerde Van Rossum terug naar Nederland, waar hij zich als firmant in het bedrijf van de Wed. Frans van Heukelom en Zn. weer een plekje op de Amsterdamse beurs wist te veroveren. De twee jaar tabakshandel zullen hem geen windeieren hebben gelegd. Als we kijken naar de aankopen die hij kort daarna op de Naardense zandgronden deed, moet hij als een gefortuneerd man zijn teruggekeerd.

De directe omgeving van de Vesting droeg toen nog de verse sporen van de oorlog die daar in de winter van 1813/1814 was uitgevochten. De huizen Zandbergen, Kommerrust en Berghuysen (later Berghuis genoemd) waren met de grond gelijk gemaakt en het landschap was geraseerd. Tijdens de Franse overheersing was ook de bevolking zo uitgekleden dat het lange tijd aan investeerders ontbrak. Primaire levensbehoeften waren schaars en onbetaalbaar. Onder die omstandigheden gebeurde het bijvoorbeeld dat een arme weduwe een lapje grond ruilde voor een brood. Van Rossum deed in die dagen zijn voordeel. In 1816 kocht hij voor een luttel bedrag de verwoeste resten van de buitenplaats Berghuysen, een half jaar later verwierf hij Kommerrust en in 1818 het inmiddels herbouwde Zandbergen.

Zandbergen na de herbouw ten tijde van Van Rossum. Aan de andere kant van de weg staat het tolhuis. Schilderij van Jan van Ravenswaaij.

Logement Zandbergen

Dit logement was in 1815 als ruïne gekocht door Dirk de Beus, de tapper van de herberg De Doelen in de Marktstraat in Naarden. Tweeduizend gulden betaalde De Beus voor de heuvel waar het huis had gestaan met nog wat percelen weiland in de nabijheid. Een nieuw leven voor het vanouds vermaarde 'Jan Tabak' moet hem voor ogen hebben gestaan toen hij van 's Lands Defensie toestemming kreeg om op de heuvel een houten gebouw (22 x 31 m) op stenen voet te plaatsen. Maar zover is het niet gekomen. Door de voortdurende economische malaise had hij zijn project weer van de hand moeten doen.

Van Rossum had voor die onderneming aan De Beus kapitaal geleend. Toen de exploitatie niet vlotte, moet bij hem de gedachte aan een eigen zomerverblijf aan de Amersfoortsestraatweg hebben post gevat. Op 1 februari 1819 nam hij het herbouwde logement voor achtduizend gulden van De Beus over. Kort erna richtte hij het landschap tussen Zandbergen, Berghuysen en Kommerrust opnieuw in.

In 1823 kocht Van Rossum van de erven Hugues de buitenplaats Valkeveen. Dat

*Blik op de achterzijde van Zandbergen met een hooiberg en wat nevengebouwttjes.
Een aquarel uit de tijd van Van Rossum.*

niet geringe areaal werd een jaar later alweer van de hand gedaan aan Otto Roelofs, een Amsterdamse wijnhandelaar. Over de reden van de verkoop van juist deze voor Van Rossum zo dierbare hofstede moeten we gissen. Mogelijk het feit dat Valkeveen in zijn visie niet aansloot bij zijn overige bezittingen, misschien ook de angst voor de Zuiderzee. Tijdens noordwesterstormen werden dikwijls stukken kust weggeslagen en soms steeg het zeewater zo hoog dat de boerderij blank kwam te staan. Of zou er soms geld vrijgemaakt moeten worden voor een nieuwe gelegenheidskoop?

De Naarder Zanderij

Het laatste lijkt het geval, want in die tijd kocht hij van burgemeester Thierens het bosgebied dat later Nieuw Valkeveen zou worden genoemd. Het complex stond toen bekend onder de naam 'de Naarder Zanderij'. Vanouds was de familie Thierens betrokken bij het afzandingswerk van de hoge gronden rondom de Vesting. Maar toen de zanderij van Thierens, ter hoogte van waar later de Chemische Fabriek zou worden gevestigd, de militaire 300-roedengrens had bereikt en de afgraverij geen defensievoordeel meer bood, wilde de militaire overheid de Bussumer Zanderij van dokter Craanen, die minder ver voortgeschreden was, gaan stimuleren. Het lag daarom in het voornemen van kapitein Vaillant, de Eerstaanwezend

Kaart uit 1856 waarop het grondbezit van J.P. van Rossum is aangegeven. Links het huis Zandbergen (1), geheel rechts het Graeffenveld (2) en middenin de Naarder Zanderij (3). Vanaf de Weg op Laren (nu Amersfoortsestraatweg) kon Van Rossum over eigen grond tot aan het stuifzand van de Limitische Heide wandelen.

Ingenieur der Genie, om de zanderij van Thierens ‘finaal te doen sluiten’. Grote wrijving tussen burgemeester Thierens en de Eerstaanwezend Ingenieur van Naarden was het gevolg. Thierens beklagde zich uiteindelijk bij Zijne Majesteit de Koning. Die besloot in september 1826 dat het de heer Thierens alleen vergund werd om, onder overleg met Vaillant, tot aan de 300-roedengrens te graven. Dat betekende in feite het failliet van zijn onderneming. Reden voor Thierens om de frustraties maar van zich af te schudden en de Naarder Zanderij dezelfde maand nog te verkopen. Van Rossum, een fijne neus hebbend voor koopjes, betaalde er het ronde bedrag van 10.000 gulden voor en werd aldus eigenaar van 21 hectare merendeels onafgezande bospercelen.

Sluikzanderij

Verlost van de lastige Thierens en met een voor hem gunstige uitspraak van de Kroon op zak moet kapitein Vaillant weer opgelucht adem hebben kunnen halen. Uit een brief die hij op 26 mei 1827 aan Van Rossum schreef, blijkt echter dat de nieuwe eigenaar zich helemaal niets aantrok van bepalingen van de overheid: ‘Zo

even ontving ik een rapport dat er gisteren zes schepen naar uw zanderij gingen en slechts één naar de voor het Gouvernement zo belangrijke zanderij tussen Bussum en de Karnemelksloot. Verder dat men ook bij u bezig is met het verder ingraven van de grond in de buurt van de Oostzeedijk en dat er met kracht gebeugeld (zand gewonnen, red.) wordt. Dat alles is geheel strijdig met de u bekende dispositie van Zijne Majesteit. Ik verzoek u derhalve instantelijk geheel en al op te houden met beugelen en wel hoe eerder zo beter. Ik durf me dus te vleijen dat zulks op aanstaande maandag niet meer geschied.'

Daarop liet Vaillant enkele palen slaan op de Naarder Zanderij. Verder dan die merktekens mocht er niet worden gegraven. Maar in dezelfde maand nog voeren veel meer schepen naar Van Rossums zanderij dan naar die van Craanen. Volgens de schippers lag bij Van Rossum hoogwaardiger zand en bovendien was die zanderij ook voor schepen met grotere diepgang bereikbaar. Met Van Rossum was afgesproken dat zijn zandbaas de kleinere schepen naar de zanderij van Craanen door zou dirigeren, maar daar werd in de praktijk geenszins gevolg aan gegeven. Een nieuwe sommatie aan Van Rossum was het gevolg en die moest Vaillant in juli en september nog eens krachtig herhalen. Op de Naarder Zanderij was men inmiddels bij het afzanden de palen ruimschoots gepasseerd. Vaillant schreef daarop: *'U brengt mij nu in de verplichting u te moeten inviteren, om met dat beugelwerk finaal uit te scheiden en hetgeen u daar aan de andere kant van de weg doet kan ik niet wijs uit worden, het zou mij aangenaam wezen om daarvan de intentie te mogen vernemen.'* Maar Van Rossum reageerde totaal niet en kon van enig geluk spreken toen in november de voor hem lastige Vaillant vervangen werd door kapitein-ingenieur Pauw, die in deze kwestie door zijn voorganger slecht bleek te zijn geïnformeerd.

Van Rossum graaft door

In een nota waarin een jaar later de balans werd opgemaakt over de stand van de zanderijen bij Naarden, lezen we het vervolg. Van Rossum had in mei 1828 aan Pauw verklaard 'volstrekt van geen limietpalen te weten' en omdat de opvolger van Vaillant onkundig was van de reeds gevoerde correspondentie was deze van mening dat de zaak 'in de beste orde was'. Hij leefde in volkomen vertrouwen dat de heer Van Rossum zich aan de gemaakte bepalingen, die notabene op een Koninklijk Besluit waren gegrond, getrouwelijk zou houden. Drukke bezigheden beletten de kapitein-ingenieur bovendien om meer bijzonder toezicht op de zanderij te houden en hij achtte zulks ook niet dringend nodig omdat hij zich er op verliet dat een fatsoenlijk man als Van Rossum niet van 's Konings uitdrukkelijke intentie zou afwijken. Groot was dan ook zijn bevreemding toen hij korte tijd later ontdekte dat Van Rossum toch bezig was om zijn zanderijsloten te verlengen. Dubbel verwonderd was hij toen hij weer enige tijd later zag dat, ondanks Van Rossums stel-

De Naarder Zanderij in vol bedrijf op een steendruk van Anthonius Brouwer.

lige belofte zich te houden aan Zijner Majesteits besluit, deze toch weer verder was gegaan.

Nadat hij een en ander nog eens goed op een rijtje en zelfs op papier had gezet, was Pauw tot de conclusie gekomen dat die Van Rossum eigenlijk nergens recht op kon doen gelden. Strikt genomen bezat de man helemaal geen zanderij en als zodanig waren die gronden in 1826 ook niet verkocht. Bij wijze van gunst was hem alleen de effenmaking van een voormalige zanderij toegestaan.

Nieuwe maatregelen

Pauw stelde daarop nieuwe maatregelen voor aan zijn superieur die ertoe

Dokter Hendrik Oosterbaan Craanen (1767-1855), de exploitant van 'de Bussumer Zanderij'. Detail van een groepsportret in het Burgerweeshuis van Naarden, geschilderd door J.G. Schwartze in 1851.

moesten leiden om Van Rossum voorgoed te beteugelen. Schippers van de zanderij zouden bij de brug in de Muidertrekvaart aan de wachter een schriftelijk bewijs van de zandbaas van Craanen moeten overleggen. Zonder dat papier was de doorvaart verboden en moest de schipper met zijn last terugkeren. Mocht de maatregel door Van Rossum op enigerlei wijze worden tegengewerkt, dan zou het militair Gouvernement de brug over de buitengracht bij de Utrechtse Poort, 'de deur naar Van Rossums zanderij', dicht moeten houden.

Maar zo eenvoudig was dat ook weer niet in de praktijk, want de wachter van de brug over de Muidertrekvaart had maar een eenvoudige aanstelling waarin niets goed geregeld was. Hij liet het werk door zijn dochters doen en die waren echt niet in staat om mondige schippers op hun plichten te wijzen. Bovendien bleek de wachter van de brug over de buitengracht bij de Utrechtse Poort, let wel een brug van het Departement van Oorlog, door Van Rossum te zijn aangesteld. Hij betaalde 's mans loon en droeg ook de zorg voor de brugwachterswoning daar. Formeel behoorde de brugwachter onder orders van de Eerstaanwezend Ingenieur te staan, maar 's Lands overheid had hier uit gemak en zuinigheid duidelijk steken laten vallen. Om de boel nog wat verder op de spits te drijven, stelde Pauw in zijn advies aan de kolonel der Genie voor om, zodra de schatkist het toeliet, met Van Rossum in onderhandeling te treden over het verplaatsen van zijn huis Zandbergen en zijn koepel op Berghuysen om de strategisch gezien nadelige hoogten waar die bouwwerken op stonden te kunnen slechten.

Een derde pion in het spel

De hele zaak was eigenlijk te complex voor kapitein Pauw die het toch al erg druk had met andere belangrijke zaken. Het werd nog ingewikkelder toen een derde belanghebbende zich in de zanderijstrijd mengde.

Ooit was op Oud-Bussem een zanderij in bedrijf geweest maar die was in het ongereede geraakt omdat de wip van de brug over de zanderijsloot bij het tolhuis aan de Weg op Laren (nu Amersfoortsestraatweg) was afgenomen en vervoer van zand daardoor onmogelijk was geworden. Gedachtig aan de wijze waarop Van Rossum zijn zaakjes had geregeld door eigenmachtig een brugwachter aan te stellen, verzocht Abraham Bredius als eigenaar van Oud-Bussem in juli 1829 in een request aan Zijne Majesteit de Koning om de brug te mogen overnemen, te laten vernieuwen en in stand te houden zolang zijn zanderij mocht voortduren.

Het wekt geen verwondering dat een antwoord lang op zich liet wachten. In december 1829 richtte Bredius - inmiddels gepikeerd - zich andermaal met een verzoek tot de Koning. Daarin merkte hij onder meer op dat hij het vermoeden had te worden tegengewerkt ten voordele van de heer Van Rossum, die 'ondanks alle verboden, op dat moment ongestoord en met verdubbelde werkzaamheid zijn zanderij voortzette, waarbij zelfs de Landsbrug over de buitengracht voor hem onop-

Avondstemming over de Weg op Laren (Amersfoortsestraatweg) met zicht op het tolhuis en de brug die Abraham Bredius in 1834 mocht laten herstellen. Schilderij van J.A. de Rijk uit omstreeks 1850.

houdelijk werd opgehaald en gebruikt'. Hij meende zijn verzoek voor een zanderij te kunnen indienen omdat er op de zanderij van Craanen toch niet meer gegraven werd. En, zo schreef hij, 'waarom zou hij niet dezelfde gunst mogen verlangen die kennelijk aan Van Rossum werd gegeven?'

De ommekeer

Dokter Craanen was inderdaad met afzanden gestopt. In een brief van hem uit 1832 blijkt dat hij zeer teleurgesteld was. Van de door het Departement van Oorlog beloofde bevoordeling van zijn zanderij bij de Zwarte Weg was, ondanks de beschikking van Zijne Majesteit voor de Naarder Zanderij, niets terechtgekomen. Alle schepen gingen naar de zanderij van Van Rossum en daarom kon hij niet anders doen dan met groot verlies zijn activiteiten staken.

Door het stoppen van Craanen verviel een belangrijke beweegreden achter het afzandingsbeleid van de Eerstaanwezend Ingenieur. Ook Bredius zou bij een weigering weleens zijn eigen gang kunnen gaan. Bovendien was de 300-roedengrens al vrijwel overal bereikt en ontbrak het de overheid aan financiële middelen om zelf-

Totaal der Vaartuigen,

ZAND EN LAAR OF VOORTBREIDELLEN VAN HET LAAR ETC.

NIJWE ZANDERIJ GELOFT OF BELADEN HERREN.

IN DE WEDERIGE WEG EN OUDERWEGE VAN DE TWEEF LAAR,

VAN A°. 1826 TOE A°. 1851.

JAREN.	WEDERIGE BELADEN.	LAAR.	BEREIK.	WEDERIGE WEDER.	LAAR.	BEREIK.	WEDERIGE BEREIK.	LAAR.	WEDERIGE WEDER.	BEREIK.	WEDERIGE WEDER.	BEREIK.
A°. 1826 = 1827.	13012	25123	12123.50	2400	2000	1000.15	1000	904.17	22123	17101	12784.83	
= 1828.	1204	2404	2000.87	801	800	210.84	20	20.00	8000	1714	1807.10	
= 1829.	8000	2000	1510.30	810	810	801.00	100	44.87	8100	2400	1221.80	
= 1830.	2110	1900	1100.70	200	200	107.10	80	27.30	2000	2200	1200.81	
= 1831.	201	1010	800.85	80	1200	100.10	100	50.80	1710	1817	700.84	
= 1832.	2000	2000	1107.31	80	200	84.10	87	84.80	2000	2000	1210.01	
= 1833.	2100	2000	1307.30	80	170	17.17	80	87.80	2000	2000	1200.00	
= 1834.	1100	2000	181.82	20	101	10.11	70	10.10	2000	1200	800.00	
= 1835.	1000	2000	424.12	80	80	40.80	80	81.77	2000	1817	770.10	
= 1836.	1400	2000	2000.00	80	80	10.10	80	80.10	2000	1000	500.00	
= 1837.	807	1700	850.80	87	80	80.10	80	80.10	1700	1007	701.27	
= 1838.	700	1200	800.10	40	201	80.10	80	80.10	1000	800	801.80	
= 1839.	200	200	200.00	80	100	10.80	80	10.10	200	400	200.10	
= 1840.	400	1000	800.00	80	100	80.10	70	80.10	1000	800	400.80	
= 1841.	800	1812	400.00	140	871	27.10	100	10.10	1800	800	201.10	
	21407	80413	29040.00	8087	8700	4077.10	8100	800.10	80120	20000	10010.11	

Aantallen schepen, lasten zand en opbrengsten uit de zanderijen van Van Rossum over een periode van 25 jaar. De zandboekhouding werd wekelijks door Van Rossum zelf bijgehouden. De eerste regel, over de periode 1826-1837, geeft de totalen weer van de Naarder Zanderij (Nieuw Valkeveen en Flevorama). Het zand van Nieuw Valkeveen werd onder meer gebruikt voor de aanleg van de spoorbaan Amsterdam-Haarlem.

standig de afzanding nog verder voort te zetten.
 In april 1834 ging de Genie overstag door Bredius in de gelegenheid te stellen de brug over de zanderijsloot in de Weg op Laren (Amersfoortsestraatweg) te herstellen. Daarmee was voor hem de weg vrij om op Oud-Bussem een zanderij te gaan exploiteren.

Herinrichting landschap

Van Rossum profiteerde van deze nieuwe vaarweg mee en zette zijn zandbedrijf nu ook ten zuiden van de Huizerstraatweg voort. Daartoe pachtte hij in 1834 van Do-

Uitzicht vanaf de belvédère Flevorama over een reeds gecultiveerd deel van de Naarder Zanderij. Achter het bovenstuk van de witte mast zien we de Meentweg liggen toen de Valkeveenscheweg geheten. Uiterst rechts het huis De Viersprong. Daarachter de blekerij Schoonzigt. In de verte, links van de mast, staat de boerderij Zeezigt (nu boerderij Nieuw Valkeveen). Helemaal op de achtergrond de Zuiderzee. Het grote huis links is Nieuw Valkeveen, toen nog met een pannendak, dakkapellen en hoge schoorstenen. Het witte gebouw met het vee ervoor is een stal langs de Straatweg op Huizen. Voor 1826 bestond dit gebied nog geheel uit hooggelegen bossen. Geschilderd door Anthonius Brouwer na 1844.

meinen enkele hectaren heide (het perceel voor het latere Flevorama) en kocht de grond drie jaar later van een inmiddels bijna bankroet zijnde Nederlandse Staat. In totaal heeft Van Rossum daar tussen 1826 en 1837 maar liefst 17.781 schepen met zand kunnen laten vullen. Ze vonden hun afzetgebied in en om Amsterdam. Na 1837 liet hij het gebied opnieuw inrichten. De voormalige zanderij werd herschapen in een grazig weiland omgeven door bosrijke heuvelpartijen waar tegen de flanken een blekerij, een boerderij en enkele koepels werden gebouwd. Op een heuvel verrees de belvédère Flevorama. Van daar genoot men van een magnifiek uitzicht tot ver op de Zuiderzee, maar ook van Van Rossums landschappelijke creaties die geheel voldeden aan de romantische trends van die tijd.

De apotheose werd gevormd door het huis Nieuw Valkeveen dat in 1844 werd voltooid. Het landhuis - gebouwd van de materialen van het oude Valkeveen dat voor

De blekerij Schoonzicht langs de Meentweg. Het woonhuis van de bleker staat op de heuvel (nu Drafna geheten). Rechts het was- en mangelhuis. Het weiland diende als bleekveld. Links een theekoepel. Litho van Anthonius Brouwer die de situatie weergeeft van omstreeks 1845.

die gelegenheid een jaar eerder was teruggekocht - verrees daar waar Van Rossum achttien jaar eerder zijn clandestiene zandafgraverij was begonnen. Op deze idyllisch gelegen buitenplaats wilde hij later met zijn vrouw zijn oude dag doorbrengen. Helaas overleed zijn wederhelft nog voor het huis was afgebouwd. Nieuw Valkeveen werd daarop verhuurd aan anderen.

Achter de schrijftafel

Sinds de droevige gebeurtenis in 1843 sleet Van Rossum de rest van zijn leven op Zandbergen. Ter nagedachtenis aan zijn eerste huwelijksjaren had hij de hard-

De zilveren troffel waarmee in 1843 vermoedelijk de eerste steen voor het huis Nieuw Valkeveen werd gelegd.

De belvédère Flevorama, geschilderd omstreeks 1845. Na het overlijden van Van Rossum is het bouwwerk vervangen door het gelijknamige landhuis dat er nog staat.

stenen drempel van het gesloopte huis Valkeveen in zijn nieuwe studeerkamer laten plaatsen. Grote grondtransacties volgden niet meer, maar zand werd er nog steeds gewonnen.

Toen Van Rossum in 1849 afscheid had genomen van zijn werk op de beurs, kwam er tijd vrij voor een terugblik. Herinneringen, gelegenheidsgedichten, raadsels en 'wandelingen' over zijn 200 hectare grote grondgebied werden op papier vastgelegd. Met hoogtijdagen en verjaardagen verschenen zijn geïllustreerde verhalen in druk.

In sommige van die publicaties komt zijn passie voor de tuinbouw ter sprake. Decennialang hebben hij en zijn tuinlieden op Berghuysen veel aandacht besteed aan het veredelen van planten.

Zilveren medaille door Van Rossum gewonnen op een tuinbouwtentoonstelling te Zaandam in 1853. De tentoonstelling was georganiseerd door de Nederlandsche Maatschappij van Landbouw.

Daarmee sleepte hij op tentoonstellingen meerdere malen eerste prijzen in de wacht. Tuinders wist hij over te halen om nieuwe gewassen te gaan telen. Voor zijn inspanningen benoemde Koning Willem III hem op 75-jarige leeftijd tot Commandeur in de Orde der Eikenkroon.

Tot slot

In een boekje dat de Stichting Vijverberg in samenwerking met de Stichting J.P. van Rossum in 1997 over Joannes Petrus van Rossum heeft uitgegeven, werd hij omschreven als een man met een niet te stuiten ondernemingslust, die grote risico's nam en veel geld verdiende. Dat blijkt ook weer uit dit verhaal.

Wat hier niet ter sprake kon komen, is Van Rossums inzet voor zijn naasten en de medemens. Bij zijn leven al bleef dat niet onopgemerkt. In 1929 eerde de gemeente Naarden hem postuum met een straatnaam - ironisch genoeg op het grondgebied van een voormalige concurrent. Onlangs kreeg zijn graf op de oude begraafplaats bij Jan Tabak een grondige opknapbeurt. Natuurlijk werd dit gedaan, zoals ook in dit artikel, ter

herdenking van zijn 150ste sterfdag, maar ook als eerbetoon aan een illustere inwoner van Naarden die in belangrijke mate verantwoordelijk was voor landschappelijke ontwikkelingen in onze gemeente waarvan de resultaten vandaag nog zichtbaar zijn.

Laatste rustplaats van Joannes Petrus van Rossum op het oude 'kerkhof' bij Jan Tabak.

De Russische borden van Zandbergen

Ank Kooyman-van Rossum

Uit de boedel van het negentiende-eeuwse houten landhuis Zandbergen zijn enkele serviesdelen bewaard gebleven die bekend staan onder de naam de ‘Russische’ borden. Tot nu toe zijn bij acht, verspreid in het land wonende achterkleinkinderen van J.P. van Rossum, de toenmalige bewoner van het landhuis, achttien van deze borden teruggevonden. Bij geen van de nazaten is echter de juiste herkomst bekend en ook weet men niet hoeveel borden er oorspronkelijk zijn geweest. Het zullen er zeker 24 of misschien wel 36 zijn geweest, gezien de zeer uitgebreide diners die in die tijd werden gehouden en natuurlijk ook het gegeven dat er na ruim anderhalve eeuw nog zoveel ongeschonden exemplaren zijn teruggevonden.

Het ontbreken van concrete gegevens heeft tot gevolg gehad dat verschillende verhalen over de borden de ronde doen. Zo werd ooit verteld dat een Van Rossum een relatie zou hebben gehad met een Russische prinses. Een achterkleindochter noteerde eens dat Van Rossum van een vriend, een Rus, een Russisch servies had gekregen. Die

De familiewapens en detail. Links dat van Van Rossum (de drie zwarte papegaaien op zilverkleurig fond horen eigenlijk rood, goudgebekt en goudgepoot te zijn). Rechts dat van Hugues (een groene boom op goudkleurig fond met op de top van de boom een zwart, soms roodachtig gekleurd vogeltje en in het schildhoofd twee zilveren vijfpuntige sterren).

Rus was gecharmeerd van Van Rossums jongste dochter Albertine Christina, een vriendschap die om welke reden dan ook, niet uitliep op een huwelijk.

Of deze verhalen juist zijn, valt niet meer te achterhalen. Wel staat vast dat de borden eens aan J.P. van Rossum (1778-1856) hebben toebehoord en dat ze in Rusland zijn gemaakt.

De borden hebben een doorsnede van 24 cm. Ze zijn donkerblauw geglaazuurd en de brede rand is geschulpt. Over de borden ligt een doorzichtig patroon in goud en langs de randen slingeren guirlandes. Twee familiewapens - links dat van Van Rossum en rechts dat van zijn echtgenote Jenny Hugues - sieren het witte centrum. De gouden kroon erboven heeft wellicht het prinsessenverhaal opgeroepen, maar van adel zijn de Van Rossums niet.

Het merk op de achterzijde toont de letter H die echter de cyrillische N voorstelt. Met een kroon met kruis erboven en het cijfer 1 eronder, verwijst het teken naar Nikolaas I, die van 1825 tot 1855 tsaar van Rusland en tevens hoofd van de Russisch-orthodoxe kerk was.

Het merk van tsaar Nikolaas I op de achterzijde van het bord.

De borden zijn niet allemaal identiek. Ze verschillen soms iets van vorm. Ook het decoratiepatroon vertoont kleine afwijkingen. Hetzelfde geldt voor het fabrieksmerk, dat wisselend in zwart en blauw en soms eenvoudig maar ook in meer uitgewerkte vorm is afgedrukt.

Het is bekend dat in 1718 tsaar Peter de Grote (1672-1725) in Sint Petersburg een poging deed om een fabriek op te zetten die 'Delfts' porselein zou gaan produceren. Daarvoor haalde hij de Hollander Eggebrecht, die in Dresden een kleine steengoedfabriek had, naar Sint Petersburg. De poging mislukte, maar 's tsaren dochter Elizabeth die pa opvolgde had meer succes. Tijdens haar regeerperiode (1741-1762) werd aan de buitenrand van Sint Petersburg, aan de monding van de rivier de Neva, de porseleinfabriek 'Sint Petersburg' opgericht. Onder tsarina Catharina de Grote (regeerperiode 1762-1796) veranderde de naam van de fabriek in 'Keizerlijke Porselein Fabriek', waar in die tijd uitsluitend producten voor hofkringen werden vervaardigd. Tot 1917 zijn opeenvolgende vorsten uit de tsarenfamilie eigenaar van de fabriek gebleven. In oktober van dat jaar werd de fabriek genationaliseerd en de naam vervangen door 'Staats Porselein Fabriek'. In 1925 kreeg de fabriek de naam van de Russische wetenschapper Lomonosov. De 'Lomonosov Porselein Fabriek' werd in 1993 geprivatiseerd en bestaat nog steeds.

De 'Russische' borden van Naarden zijn afkomstig van deze fabriek en zijn tijdens de regeerperiode van tsaar Nikolaas I gemaakt. In die tijd vond er intensief handel tussen Holland en Rusland plaats en hadden nogal wat Nederlanders verbintenissen met Russische firma's. Zo is het niet vreemd dat er Russische borden in Holland terecht zijn gekomen.

Bij deze informatie blijft onze kennis steken. Echter, gezien de periode waarin de Naardense 'Russische' borden zijn gemaakt en het relatief grote aantal waarom het hier gaat, lijkt de veronderstelling gerechtvaardigd dat ze een geschenk zijn uit het Van Rossum/Hugues kroonjaar 1830, toen het echtpaar het 25-jarige huwelijk vierde.

Over ‘roosjens’, ‘bollenrasernie’ en vlechtbanddecoraties

De oudste knopen uit de bodem van Naarden

Olaf Langendorff

Vijf eeuwen geleden werd kleding voor het eerst gesierd met verfijnd bewerkte metalen knopen. Functioneel waren de sieraadjes toen nog niet. Ze werden louter als decoratie genaaid op het goed van mensen die het konden betalen. Sinds de intrede van het knoptijdperk hebben onvoorstelbaar veel mensen hun knopen verloren. In groten getale zijn ze in de bodem terechtgekomen, waaruit detector-amateurs ze nu weer opgraven. Ook in Naarden lijkt de bodem er rijkelijk mee gevuld. Stadgenoot Olaf Langendorff vond er binnen onze gemeentegrenzen vele honderden terug. Daar was overigens wel 25 jaar speurwerk voor nodig. De knopen maken deel uit van zijn indrukwekkende collectie Naardense metalen bodemvondsten. In dit artikel beperken we ons tot de 16de- en 17de-eeuwse exemplaren. Deze zijn gemaakt van geel- en roodkoper, tin, nikkel en soms ook van zilver. Gouden exemplaren bestonden ook, maar die heeft onze onderzoeker in Naarden nog niet aangetroffen. (Red.)

Fibula is het mooie woord voor een speld waarmee de mens al sinds de bronstijd zijn mantel dichtdeed. De Romeinse keizer Caesar staat met zo'n versierde 'veiligheidsspeld' ter hoogte van zijn schouder op diverse Romeinse munten. Allengs werd de mantelspeld steeds fraaier van uitvoering. Tot ver in de Middeleeuwen moeten ook de bewoners van het Gooi er hun mantels en later ook andere kledingstukken mee hebben vastgezet.

Ook fraai gedecoreerde haken en ogen raakten in de late Middeleeuwen in de mode. De knoop moest toen nog aan populariteit winnen.

Olaf Langendorff met zijn 'pieper' op zoek naar Naardense bodemschatten.

Een uit bot gedraaid schijfje verwerkt tot knoop.

In de bodems van de middeleeuwse kernen van Hollandse steden werden tot plakken gezaagd bot gevonden waaruit ronde schijven bleken te zijn gedraaid. Deze bodemvondsten duiden op de aanwezigheid van ateliers van knopenmakers uit de 13de en 14de eeuw. Metalen knopen uit die tijd zijn echter een zeldzaamheid. Die dienden toen alleen nog maar ter verfraaiing en droegen bij aan de status van de drager. Op een concilie werd het de clericus dan ook verboden om ermee te pronken. De eerste functionele knopen werden in de 16de eeuw op het wambuis vastgenaaid. Dat ging aanvankelijk met hier en daar een knooppje want gewoonlijk geschiedde het vastzetten van een mansbovenkledingstuk (een soort jack) nog met een rijgkoord. Naast de veter werden dan, louter ter decoratie, soms wel twee rijen knopen genaaid. Dat kon oplopen tot wel 40 stuks.

Met welke metalen knopen de Naarders uit die tijd op hun kledij rondliepen, zien we in de exemplaren die in dit artikel zijn afgebeeld. Als er net zo veel aandacht is besteed aan de kleding als aan de knopen, dan moeten onze voorouders er wel picobello hebben uitgezien. Dat lijkt ook wel voor de hand te liggen in een stad als Naarden, waar in die tijd de lakenhandel volop bloeide en voor vele inwoners een rijke bron van inkomsten betekende.

Kenmerkend voor de 16de-eeuwse knopen is een doorboorde staaf als oog. In dezelfde tijd komt ook al een draadoog voor, maar dat type wordt pas karakteristiek voor de 17de eeuw. Ook de grootte van de knoop kan bepalend zijn voor de ouderdom. Zo kwamen omstreeks 1575 relatief grote knopen (2 cm doorsnede) in de mode. De aard van de versiering van de knoop geeft ook een belangrijke indicatie. Knopen met fleurons (bloemen) in een banddecoratie behoren bijvoorbeeld tot de oudere producten. Naarmate we verder in de tijd komen, wordt de bloem in het hart van de knoop steeds groter.

Knoop met een doorboorde staaf als oog (16de eeuw) en een met een draadoog (17de eeuw).

Uit de 16de eeuw dateren ook de op beltjes gelijkende veel kleinere knopen waarvan we er in dit artikel vijf afbeelden. De middelste is van tin en stelt een eikel in de dop voor. Deze knoop is het product van een tingieter en zou wel eens tot de oudste hier getoonde exemplaren kunnen behoren. Maar ook aan het 'lantaarntje' links ervan moet een hoge ouderdom worden toegeschreven.

Knopen uit de 16de eeuw.

Op bedeltjes gelijkende 16de-eeuwse knopen.

Een echte knopenrage ontstond pas in de 17de eeuw. Een enorme afwisseling in versieringspatronen kenmerkt de knopencollectie uit die eeuw. Blad-, bloem-, ransen-, raster- en vlechtbanddecoraties treffen we in vele varianten aan. Ook komen,

Knopen uit de eerste helft van de 17de eeuw. De tudorrozen, fleurons, vogel, tulpen, vlechtband- en andere decoraties zijn slechts een kleine greep uit de versieringspatronen van de 17de eeuw.

weliswaar in veel mindere mate, portretten en dierfiguren voor.

De meeste door mij in Naarden gevonden 17de-eeuwse knopen hebben een diameter van 10 tot 12,5 mm en tonen als decoratie de zogenoemde roosjens. Althans zo noemde de Amsterdamse knopenhandelaar Jan Jansz. Schennickman zijn producten die gedecoreerd waren met varianten op de tudorroos.

Bijzonder is een exemplaar waarop het hoofd van een vrouw is afgebeeld. Het zal ongetwijfeld een bekende persoonlijkheid uit het begin van de 17de eeuw zijn geweest.

Fraai is ook de knoop met daarop een tulp in een parelrand. Deze dateert uit de periode 1620-1630, toen men er toe overging om onder invloed van een bloembollenrage zijn liefde voor de tulp zelfs op knopen tot uitdrukking te brengen. In die tijd wisten de bloembollenkwekers de speculatiezucht van vele medeburgers op te roepen door de prijzen van tulpenbollen tot in het fantastische door te drijven. Voor één bijzondere tulpenbol werd ooit de prijs van dertig vette varkens betaald. Sommige handelaren werden er schatrijk van, andere bracht het tot de bedelstaf. 'Bollenrasernie' noemde men later deze merkwaardige economische rage uit de 17de eeuw. De stijl van de tulpenknoop doet denken aan die van de tulp die voorkwam op vier eeuwen oude wandtegels, maar ook aan de gestileerde vormgeving van de pas honderd jaar oude Jugendstil.

Onder de in Naarden gevonden knopen bevinden zich ook drie exemplaren met afbeeldingen van vogels. Het zijn ware kunstwerkjes. Een knoop met daarop een roofvogel en haar jong lijkt uit nikkel te bestaan. Dergelijke knopen met een fraaie zilverglans moeten een prachtig effect hebben gesorteerd wanneer ze hun toepas-

Vrouwenhoofd in parelrand. Ware grootte 12 mm.

Tulp in parelrand. Ware grootte 12 mm.

sing vonden op de zwarte lakense stoffen die in die tijd bij voorkeur werden gedragen.

Veelvoorkomend zijn geelkoperen knopen met een vlechtbandmotief. Dit type wordt ook wel het pseudo-garenmotief genoemd, omdat het patroon ontleend is aan oudere knopen met daarop gesponnen garen. Samen met de 'roosjens' en ongedecoreerde knopen moet dit type wel het meest gedragen zijn.

De vijf jongere knopen die in dit artikel worden afgebeeld, vonden ook nog hun oorsprong in de 17de eeuw. Ze kwamen in het derde kwart van die eeuw in de mode en werden tot ver in de 18de eeuw geproduceerd. De hier getoonde exemplaren zijn van binnen hol. Ze bestaan, op het goudkleurige bolletje na, uit drie delen: een kapje, een afdekplaatje en een gemonteerd oogje. In het afdekplaatje zit een kleine ronde opening waardoor de lucht kon ontsnappen als beide delen aan elkaar werden gelast. In de volksmond werden deze knopen aangeduid als 'boerenknopen', waarschijnlijk omdat ze veel werden gedragen op het zondagse tenue van de plattelandsbevolking.

Roofvogel met jong. Ware grootte 12 mm.

Laat 17de-eeuwse knopen.

De in Naarden gevonden knopen zijn niet regiogebonden. In de meeste exemplaren herken ik ook de types die in de jaren zeventig in Amsterdam werden gevonden bij de aanleg van de Metro-Oostlijn. Er konden toen 566 knopen worden geborgen. De kennis daarover werd in 1977 wetenschappelijk vastgelegd in het boek 'Opgravingen in Amsterdam'. Sindsdien hebben detector-amateurs in Nederland en daarbuiten niet stil gezeten. Sommigen specialiseerden zich in het zoeken naar knopen, getuige de artikelen die de laatste jaren in vakbladen als Detector Magazine en The Coinhunter Magazine verschenen. Ook in die publicaties vinden we vrijwel alle door mij in Naarden gevonden types.

Tot slot nog een nuttige kanttekening bij dit artikel. De kennis van oude knopen staat eigenlijk nog in de kinderschoenen. De datering zou belangrijk kunnen worden verbeterd. Dat zal niet eenvoudig zijn, omdat op maar weinig schilderijen knopen goed zijn te herkennen en bovendien textiel zeer vergankelijk blijkt. Het enige ons overgeleverde 17de-eeuwse wambuis bijvoorbeeld is dat van Hugo de Groot. Het is de lederen kolder die hij in 1621 droeg bij zijn ontsnapping uit het slot Loevesteijn. Die had een knopenreeks van 29 stuks als sluiting met nog eens twee maal vier knopen aan de mouwen. Van het totale bestand zijn er echter slechts zes in goede staat bewaard gebleven. Die konden, dankzij de stipte geschiedschrijving van onze voorouders, dan ook met zekerheid aan het begin van de 17de eeuw worden geplaatst.

Bij de Stichting Vijverberg zijn nog verkrijgbaar:

De Omroeper, jaargang 1990 (€ 10,50), 1995, 1996, 1997, 1998, 1999 (€ 11,50),
2000, 2001, 2002 (€ 12,50), 2003, 2004, 2005 (€ 15,-) per jaargang.

Oude Naardense buitenplaatsen, 'de geschiedenis van Berghuysen en Kommerrust' € 16,-
Gids voor de vestingwerken van Naarden € 16,-

De kaart van Fabius, facsimile van Naarden en omgeving in full-color € 7,-

De kaart van Du Moulin (1748), facsimile van Naarden en omgeving in full-color € 8,25

De zanderijenkaart (1817), facsimile van Naarden en omgeving in full-color € 8,25

Besteladres: Gansoordstraat 16, 1411 RH Naarden, tel. (035) 6946860

Oude huisnamen terug op de kaart van de Vesting

Veel huizen in de stad Naarden, vooral de grotere, hadden vroeger een eigen naam. We komen die namen tot in het begin van de 19de eeuw nog regelmatig in archiefstukken tegen, maar daarna worden ze spaarzaam. Toen twee eeuwen geleden de huisnummering werd ingevoerd, werd de zin van het vermelden van de naam overbodig. De huisnamen verdwenen uit de boeken en daarmee ook uit de herinnering. In een plaats als Veere bestaan er nu nog tachtig. In Amsterdam wel duizend. Binnen de wallen van Naarden kennen we er helaas nog maar enkele.

In de 19de eeuw verdwenen ook veel bordes, uithangtekens en gevelstenen uit ons straatbeeld. De Marktstraat, ooit volgehangen met gapers, scheerbekkens, oranjebomen, een moor en nog veel meer, telt, het Stadhuis buiten beschouwing latende, nu nog maar drie gevelstenen: De 'Emaus' (de bijbelse Emmaüsgangers) op nummer 16, een 'Barmhartige Samaritaan' op nummer 41 en 'Edam' op nummer 52. 'Emaus' gebruikt als huisnaam hebben we in de stadsarchieven nooit terug kunnen vinden. 'De Samaritaan' wordt daarentegen regelmatig in oude akten genoemd. Hetzelfde geldt voor 'Edam', dat vroeger een huis was dat tegen de wal in

de Koepoortsbuurt (over de Sluis) stond. De steen, waarop het aanzicht van het Zuiderzeestadje is afgebeeld, bleef bewaard en werd, we weten niet precies wanneer, verplaatst naar de gevel van het latere café Demmers. Dat hoekhuis was vroeger ook al een tapperij. In 1743 noemde men het 'De Vergulde Swaan', een veelvoorkomende naam overigens voor een herberg.

In Naarden hadden we nog twee zwanen: 'De Witte Swaan' in de Sluisstraat, nu de plek van het huis Marktstraat 56, en 'De Swaan' naast de Turfloods tegenover de toenmalige Amsterdamsche Poort.

Aan enkele huisnamen werd in vorige jaargangen van De Omroeper al aandacht besteed. Daarin koppelden we onder meer 'De Trapgans', 'Het Hof',

'De Kamer'. Stond in 1726 in de Voorstraat. Nu Turfpoortstraat 10.

'De Vergulde Swaan'. Stond in 1743 op de hoek Marktstraat/Schipperstraat. Nu Marktstraat 52 (café Demmers).

'De Blauwe Bijl'. In 1684 een huis in de Vrouwenstraat. Nu Cattenhagestraat 25.

'De Roskam'. Genoemd in 1703. Nu Bussumerstraat 7 (met dakkapel).

'Deventer'. Stond in 1709 op de Vis-marckt (het pand met de openstaande deuren). Nu een restaurant op Marktstraat 30.

'De Goude Leeuw'. In 1790 genoemd en in 1918 Bussumerstraat 24 (tweede woning links). Vervangen door moderne woningen.

'Het Vosje'. Stond in 1880 op de hoek Kloosterstraat/Jan Massenstraat (hoekhuis links). Afgebroken.

'De Swaan'. Stond in 1788 op de Binnenhaven (naast de Turfloods). Verdwenen.

'Edam' en 'De Twee Troffeltjes' aan één of meer panden in de Vesting. Van veel namen bleef echter de identiteit van het huis nog onbekend en die lieten we daarom maar heimelijk achterwege. Zo intrigeren ons al jaren 'De Pauw', een huis dat in 1707 in de Gijgelstraat (Sint Vitusstraat) stond. Of 'De Schildpad' uit 1782 in de Vrouwenstraat (Cattenhagestraat), een huis waar volgens een oude akte 'de schildpad in de gevel stond'. En niet te vergeten 'De Pispot', een huis dat in 1687 'aen de Wal' was gelegen, ook dat hebben we nog niet kunnen lokaliseren. Gaat het echter om nog oudere vermeldingen, zoals het 'Geert de Bolenshuis' uit 1507, dan tasten we helemaal in het duister.

Het Hoefijser'. In 1700 een huis in de Voorstraat. Nu Turfpoortstraat 20.

Het koppelen van informatie uit eeuwenoude registers aan dat uit jonger materiaal is zeer tijdrovend werk. Toch is onlangs onze lijst met huisnamenzoekplaatjes gelukkig weer wat geslonken. Historisch onderzoeker Jan Boer Rookhuizen kon na veel speurwerk enkele weer op de Vestingkaart terugzetten. Sommige van de panden bestaan nog steeds, althans dat denken we. In dat geval maakten we er een foto van. Andere zijn gesloopt maar zijn nog te zien op oude ansichten. In dit artikel zijn ze afgebeeld met hun vroegste vermelding, adres en eventuele bijzonderheden. (Red.)

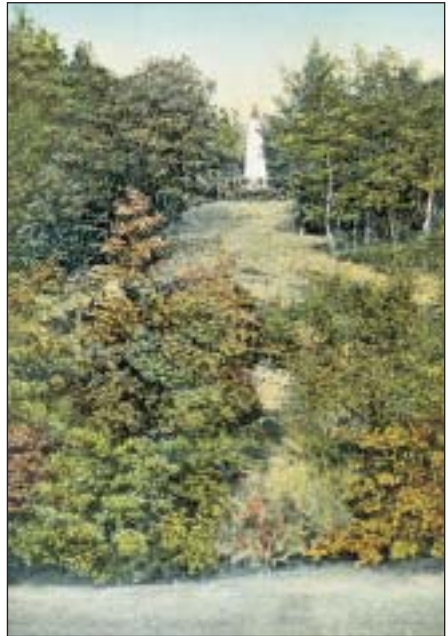
Een wandeling met Jan Kroonenburg (1910-2005) naar Oud Valkeveen

Vorig jaar maart overleed Jan Kroonenburg op de gezegende leeftijd van 94 jaar. Hoewel geboren in Amsterdam en daarna in Bussum wonend, ontwikkelde zich bij hem, sinds zijn vestiging in 1926 in Naarden, een grote liefde voor deze stad. Sinds 1987, het jaar waarin voor het eerst het historisch tijdschrift voor Naarden 'De Omroeper' uitkwam, verschenen negentien artikelen van hem in ons blad. Onderwerpen over de Grote Kerk hadden zijn voorkeur, maar ook voor het Naardense landschap koesterde hij een grote belangstelling. Vijf jaar geleden maakte hij een beschrijving van zijn leven. Het zijn persoonlijke vertellingen in boekvorm die hij de ondertitel 'een historische wandeling door mijn leven' meegaf. We gaan hier nog een keer met hem op pad. Niet door zijn leven, maar gewoon naar Valkeveen. Vijftachtig jaar geleden deed hij dat regelmatig en hield er de volgende herinneringen aan over. (Red.)

Bij het lezen van een artikel over de Leeuwenberg in de negende jaargang van De Omroeper gingen mijn herinneringen terug naar mijn jeugd, de jaren tien van de twintigste eeuw, toen we aan de voet van de 'berg' met grote bewondering omhoog keken naar het monument op de top. De wandeling daarnaartoe staat mij nog helder voor de geest en ik nodig u uit deze nog een keer met mij te maken.

We woonden destijds op de Voormeulenlaan in Bussum in een gedeelte dat later omgedoopt werd tot St. Janslaan. Op mooie zomerse dagen gingen we dikwijls met een groepje kinderen onder begeleiding van enkele ouderen 's morgens vroeg op stap naar Valkeveen.

Aan het eind van onze laan liepen we rechtsaf de Huizerweg op waarlangs, tot aan de Badhuislaan, grote villa's stonden. Ter hoogte van de Tweede Achter-

'Met grote bewondering keken we omhoog ...' (De Leeuwenberg bij Valkeveen, waar tegenwoordig een minder prominente leeuw achter weelderig groen verborgen gaat).

meulenlaan (nu Meulenwiekelaan) begon het landelijke gebied: een weiland met gruisweg tot aan de Koelit (een leerfabriek) en daarachter met in de verte de heide een heerlijk uitzicht over knollen- en korenvelden. Links, na de Boerhaveaan, keken we uit over een laaggelegen weiland met een voormalige zanderijsloot die aan het einde verbreed en verdiept was om als zwembad voor de Bussumers te kunnen dienen. In de verte leidde een bielsentrap naar de niet afgezande bosjes van Verbeek: een tot aan de Amersfoortsestraatweg met sparren bebost gebied, dat ook bekend stond onder de naam het Mouwtje.

Op de kruising Huizerweg/Amersfoortsestraatweg kwamen we langs De Gooische Boer, vanouds een herberg die later met een grote speeltuin werd uitgebreid. Aan de overkant tekende zich langs de horizon het Bosch van Bredius af met daarvoor de contouren van Werk V, een aarden schans uit 1877 die deel uitmaakte van een zone van verdedigingswerken rond de vesting Naarden. Rechts van de schans begon het Crailosche Bosch en links in een laagte lag het fraaie weiland van Oud Bussem met in het midden een langgerekte houtwal met beuken die schaduw aan de koeien bood. Nu bevinden zich in deze voormalige zanderij de op- en afritten naar de A1.

De Amersfoortsestraatweg was toen nog een betrekkelijk smalle weg met aan de westzijde de baan van de Gooische Stoomtram. Trottoirs waren er niet, maar dat was ook niet nodig want je kon nog rustig midden op de met klinkers bestrate weg wandelen. Aan de oostzijde van de weg werd in de diepte nog zand gewonnen bij

De Gooische Boer, vanouds een herberg ...? (In 1970 gesloopt bij de aanleg van de A 1; op de plek staat nu een autobedrijf).

‘De Hinlopenlaan eindigde in een halfgrond plantsoen ...’ (Achteraan het na een bombardement in 1944 afgebroken hotel Het Bosch van Bredius).

het talud van het latere landgoed De Beek. Via de Amersfoortsestraatweg, die toen al heel lang de status van ‘rijksweg der eerste klasse’ had, ging onze koers naar de Hinlopenlaan waar we een smalspoor voor de mestlorries van de boerderij Oud Bussem passeerden. De karretjes werden getrokken door paarden. Aan de Hinlopenlaan trok het robuuste ijzeren hekwerk rond de houten villa van Floris Vos, de directeur van de modelboerderij Oud Bussem, altijd onze speciale aandacht: iedere paal was gesierd met een hoefijzer als geluksteken. De Hinlopenlaan eindigde in een halfgrond plantsoen met aan weerszijden linden. Het plantsoen diende als een soort voortuin voor het voorname hotel Het Bosch van Bredius, waarvan de ingang recht tegenover de Hinlopenlaan stond. Daar logeerden zoals men zei alleen de beter gesitueerden. Ze konden er, volgens de advertenties van het hotel, genieten van ‘een der schoonste en boschrijkste deelen van het Gooi’.

Bij het hotel ging het rechtsaf de Oud Blaricummerweg in waar we de twee karakteristieke huisjes van de Hofstede Oud Bussem passeerden. Daar woonde toen personeel van de modelboerderij. Het linker huisje werd ook wel het Melkhuisje genoemd. Je kon er een glas melk uit de productie van dit grote moderne boerenbedrijf bestellen. Direct na de leuke huisjes volgde de stenen brug over de zanderijsloot, die zoals alle bouwwerken van Oud Bussem, in stijl ontworpen was door de beroemde architect K.P.C. de Bazel. Op de splitsing met de Bollelaan stond op de hoek, voor de grote zwerfkei die daar nu nog ligt, altijd een fotograaf op klandizie te wachten. Hij had een grote camera met zwarte lap erover die op een statief stond.

'... de karakteristieke huisjes van de Hofstede Oud-Bussum.' (Ze staan er nog).

'... de stenen brug over de zanderijsloot.' (De fraaie schepping van architect De Bazel verbindt nog steeds de Oud Blaricummerweg met de Bollelaan).

De kei maakte standaard deel uit van de lommerrijke set waar dagjesmensen poseerden voor een professionele kiek ter herinnering aan een mooie zomerse dag in het bos van Bredius.

Op de Bollelaan passeerden we weer het smalspoor van Oud Bussem. Het kwam van de hofstede, volgde de Bikbergerweg (sinds 1932 op Naardens grondgebied Van Woensel Kooylaan genoemd) en kruiste de Bollelaan. Daar dook het omlaag de weilanden in, liep dan door de vlakte tot achter het hotel Het Bosch van Bredius en krom daar weer omhoog om over de Oud Blaricummerweg en Hinlopenlaan uiteindelijk ook nog het weidcomplex langs de Amersfoortsestraatweg te kunnen bereiken.

De Bollelaan was toen nog een bochtige smalle gruisweg die ophield bij een nog onverharde Flevolaan. Vandaar strekte zich de heide uit, die later doorsneden zou worden door de Nieuwe Bussumerweg.

Langs de linkerzijde van de Flevolaan groeiden reusachtige acacia's. In het voor-

‘... het landgoed Flevorama een vroeg-negentiende-eeuwse zanderij ...’ (Een panorama dat sinds de wandeling nauwelijks is veranderd).

‘Door de openingen keken we steevast naar de vissen in het glasheldere water ...’ (De nog bestaande brug in de Valkeveenselaan).

jaar verspreidden deze bomen met hun prachtige witte bloemtrossen een heerlijke geur. Rechts woonde rozenkweker Gerard van Rossem op het huis De Stukken. Hij had zijn kwekerij aan de Huizerstraatweg op de plek waar later Van de Water zich vestigde. Even verderop stond het in Noorse stijl gebouwde landhuis Het Planckenhuis waar onze juf van de zondagschool woonde. Links van de Flevolaan bevond zich het landgoed Flevorama, een vroeg-negentiende-eeuwse zanderij met

‘Na de brug volgde de smalle en bochtige Roelofsiaan ...’ (De zandweg werd in de jaren twintig verbreed en bestraat en in 1936 omgedoopt tot Valkeveenselaan).

in het midden een niet afgegraven eiland waarop een statig wit huis met dezelfde naam pronkte. De situatie daar is tot op vandaag onveranderd gebleven. Destijds woonde daar alleen mevrouw A.F. Dudok van Heel, de ongehuwde dochter van de directeur van de vroegere Suikerfabriek. Ze had een kinderboek over de jaargetijden op een buitenplaats geschreven en zette zich in voor de jeugd.

Via de Stukkenlaan bereikten we de Naarderstraat, die we schuin overstaken naar de Valkeveenselaan, een met forse beuken beplante zandweg, die toen nog de Roelofsiaan werd genoemd. Een

‘Trouw betaalden we altijd drie cent ...’ (Om het strand van Valkeveen te mogen betreden, moest drie cent tol worden betaald. In de sobere jaren twintig volgens velen een schandalig hoog bedrag. Het leidde vaak op ludieke wijze tot kritiek).

‘Het zilte nat van de Zuiderzee, het einddoel van onze wandeling...’ (Een strandbeeld dat door de ontzilting van het IJsselmeer voorgoed verdween).

hek daar liet weten dat je particulier grondgebied binnenkwam. In een huisje bij de brug woonde de boswachter. Het pandje was in de stijl van boerderij Oud Bussem gebouwd en toonde daarmee de uitgestrektheid aan van het grondgebied van de eigenaren van die herenboerderij. Door de openingen in de borstweringen van de stenen brug keken we stevast naar de zich snel bewegende vissen in het glasheldere water van de zanderijsloot. Twee zanderijen, beide uit de tweede helft van de 19de eeuw, werden hier met elkaar verbonden. Na de brug volgde de smalle en bochtige Roelofsiaan waaraan de Leeuwenberg lag. Ooit heette de flauwe bult de Venusberg. Maar halverwege de 17de eeuw werd de glooiing opgehoogd tot uitzichtheuvel van een buitenplaats van Andries de Graeff, de toenmalige burgemeester van Amsterdam. Het landgoed draagt sindsdien de naam Het Graeffenveldt. Toen in die tijd een monumentale stenen leeuw de top van de Venusberg ging sieren, veranderde de naam al snel in de Leeuwenberg.

Die leeuw stond daar in de jaren tien van de 20ste eeuw nog altijd. We keken daar dan ook altijd vol bewondering omhoog en probeerden hem tussen het groen te ontdekken.

Het kostte een uurtje om vanuit de Voormeulenlaan naar Oud Valkeveen met speeltuin en pannenkoekenhuis te wandelen. Ons einddoel was vrijwel altijd het strand. Een toweg pal langs de boerderij Oud Valkeveen over de grond van dat complex voerde er heen. Trouw betaalden we er altijd drie cent om bij het zilte nat van de Zuiderzee te kunnen komen. We hadden het er erg naar ons zin en aanvaardden aan het eind van de middag weer met frisse moed de terugtocht.

De kerkhofmuur van Naarden op een waterverftekening van Cornelis Springer

Vrijwel alle kerkhoven in Nederland waren in het verleden omgeven door een lage muur, sloot of gracht. Ook het kerkhof van de Grote Kerk van Naarden was door zo'n muur afgescheiden van het Kerkpad. In 1897 kwam er een hoog gietijzeren hek op een lage stenen voet voor in de plaats. Die scheiding is vanaf 1965 in fasen verwijderd. Een klein deel van het hek is bewaard gebleven, het is verplaatst naar de andere zijde van het Kerkpad en sluit een achtererf van de bebouwing aan de Sint Annastraat af.

Sinds die tijd circuleren in ambtelijke kringen bij vlagen plannen om de ruimte rond de kerk opnieuw in te richten. M. Kooiman, een extern onderzoeker, deed daartoe in 1992 een onderzoek, waarbij door hem aan de ruimtelijk-historische aspecten van 'het kerkplein' veel aandacht werd besteed. Uit een analyse van oude kaarten concludeerde hij dat de Grote Kerk het steeds zonder plein heeft moeten stellen en dat er rond het kerkhof een muur moet zijn geweest. Die muur zag Kooiman terug in de vorm van een manshoge afscheiding rond een kerk op een 18de-eeuwse gravure van Stellingwerf.

Dat het op die gravure om de kerk van Naarden zou gaan, blijkt echter alleen uit het onderschrift; de afbeelding zelf vertoont namelijk geen enkele gelijkenis met de Grote Kerk van Naarden. Een manshoge muur rond een kerk doet overigens ook al zeer onwaarschijnlijk aan.

Een meer waarheidsgetrouwe Naardense kerkhofmuur zagen we onlangs bij verrassing op een 'aquarel' van Cornelis Springer (1817-1891) in het Teylers Museum te Haarlem. De aquarel, eigenlijk een gekleurde waterverftekening, is getiteld 'Achter de kerk te Naarden' en gemaakt in 1861. Het blad is niet tentoongesteld maar bevindt zich in de collectie Teding van Berkhout.

Stadsgezichten van Springer waren in zijn tijd zeer gezocht. Aanvankelijk was het gefantaseerde stadsgezicht zijn voornaamste onderwerp, maar vanaf het midden van de negentiende eeuw nam echter de topografische betrouwbaarheid van zijn werk toe. Door die koerswijziging kon hij het zich veroorloven vrijwel uitsluitend nog op bestelling te leveren. Dat is ook het geval geweest met de in dit artikel opgenomen tekening die gemaakt werd in opdracht van ene A. de Kat uit Dordrecht die het werk op 23 september 1861 van de kunstenaar zelf heeft gekocht. De meeste van Springers gekleurde waterverftekeningen waren herhalingen van reeds bestaande olieverfschilderijen, maar een schilderij met dezelfde titel als de hier getoonde tekening is tot nu toe alleen uit Springers aantekeningen bekend.

'Achter de kerk te Naarden', gemaakt door Cornelis Springer in 1861. Collectie Teding van Berkhout in het Teylers Museum te Haarlem.

Wij prijzen ons gelukkig met dit geromantiseerde beeld van het noordelijke Kerkpad dat door de kunstenaar in een juiste topografische setting is geplaatst. Het in het zonlicht staande pand in de Marktstraat met de monumentale deurpartij zal

wel uit Springers fantasie zijn ontsproten en de huizen langs het Kerkpad lijken wat met spekbanden te zijn opgesmukt, maar, al behoren de kippen, jongen met kruiwagen en hond tot Springers standaardrepertoire, toch vertoont het straatbeeld grote overeenkomst met dat van de realiteit in de Bussumerstraat op een foto van Jacob Olie van dertig jaar later (De Omroeper jrg. 15 p.146). Het grondgebruik direct rond de Grote Kerk verschilde in die tijd nog nauwelijks met van dat erbuiten: op het kerkhof - er werd sinds 1830 niet meer begraven - zien we een vrouw haar was bleken terwijl kippen er vrij rondscharrelen. De kerkhofmuur weerde ander vee, zoals de hinderlijk in de grond wroetende varkens.

Door Springer zijn meer stadsgezichten van Naarden gemaakt. In de jaren vijftig van de 19de eeuw bezocht hij Naarden waarschijnlijk meerdere malen. Twee reisschetsen in het Teylers Museum herinneren aan een bezoek in juli 1858. In de jaren 1859 tot 1868 ontstonden in totaal acht schilderijen met Naarden als onderwerp, waarvan het bekendste 'De markt en het Stadhuis te Naarden in de zomer' is. Dat werk werd in 1864 gemaakt en bevindt zich in de collectie van museum Boijmans Van Beuningen te Rotterdam. Van enkele schilderijen is de huidige verblijfplaats onbekend, maar blijkens de titels laten ze vrijwel alle het Stadhuis of de kerk zien. (Red.)

Inhoud van alle jaargangen

De stichting Vijverberg presenteert zich sinds maart 2005 op het wereldwijde web. De site bevat ondermeer een inhoudsopgave van alle verschenen jaargangen. Er is een index beschikbaar op auteursnaam en op jaargang. Ook aan andere door de stichting uitgegeven publicaties wordt aandacht besteed. U vindt de informatie op

www.stichtingvijverberg.nl